

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi haqqında həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, Azərbaycanın ədalətlili mövqeyinin müdafiə edilməsi

XX əsrin əvvəllərinə qədər Qafqazda tarixən heç bir dövləti, kiçik çarlığı belə olmayan ermənilərin burada, xüsusən də Azərbaycan torpaqlarında hansı yollarla öz dövlətlərinin qurduğu zaman-zaman müzakirə edilir. Gelinən nəticələr onu deməyə əsas verir ki, ermənilərin torpaqlarımızda dövlət qurmalarında onlara böyük dövlətlər, xüsusən də Çar Rusiyası böyük dəstək verib.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev dəfələrlə öz çıxışlarında XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ərazilərində qurulan saxta erməni dövləti haqqında ifşa edici faktlar səsləndirib. "Bizim tarixi torpaqlarımız Dağlıq Qarabağ və ətraf bölgələr mehdudlaşdırır. O qədər də uzaq olmayan tarixə, XIX əsrin statistikasına baxsaq görərik ki, azərbaycanlıların yaşadıqları ərazi çox böyük olmuşdur. İndiki Ermənistən, əslinde, Azərbaycanın tarixi torpağıdır. Ona görə, gələcəkdə biz bütün tarixi torpaqlara qayidacaqıq. Bunu gənclər də, uşaqlar da bilsinlər. Biz bu amalla yaşamayıq, yaşayıraq, yaşayacaqıq" - deyə Prezident İlham Əliyev bu fikirləri qeyd edib.

Azərbaycan torpaqlarında qurulan saxta erməni dövləti haqqında tarix üzrə elmlər doktoru, professor, Dövlət mükafatı laureati Kərim Şükürov çox maraqlı, detallı araşdırmaqlar meydana çıxarıb.

K.Şükürov bildir ki, ermənilərin Cənubi Qafqazda kök salmasına şərait yaranan amillər, dövlətlər olub. O qeyd edir ki, Çar Rusiyasının həyata keçirdiyi məkrili siyaset ermənilərə əl-qol açmaq imkanı yaradı. "Rusiya imperatoru I Aleksandr 1801-ci ildə Şərqi Gürcüstən Rusiyaya birləşdirilməsi haqqında manifest verdi. 1783-cü il Georgiyevsk müqaviləsindən ferqli olaraq, bu manifest Rusyanın iddiasının daha böyük olduğunu göstərir. Vaxtilə erməni-gürçü federal dövlətindən bəhs edən ermənilər gürçü çarlığını leğv edinərək imperator manifestini sevincə qarşılardı. Artıq bölgəyə daxil olan Rusyanın ermənilərə də münasibəti birmənali deyildi. Buna baxmayaq, ermənilər Rusyanın Azərbaycan xanlıqlarını, Qacarlar (1804-1813) və Osmanlı dövləti ilə (1806-1812) mühərribələrindən maksimum yarananmağa çalışırdılar. Bu məhrəhədə onlar istədiklərinə nail ola bilmedilər.

1804 və 1808-ci illerde rus qoşunlarının İrəvana yürüşü uğursuz oldu. 1805-ci il mayın 14-də Qarabağ xanlığı ilə bağlanan müqavilə neticəsinə məlikliklərə dair planlar böş çıxdı. Belə bir veziyət erməniləri temin etmədiyindən, siyasi varlılarını ortaya qoymaq üçün Rusyanın Qacarlar və Osmanlı dövləti ilə münasibələrinin kəskinleşməsi və yeni mühərribələrin (1826-1828, 1828-1829) başlanmasında müyyən rəsəd oynadılar. Qarabağ məlikliklərinə olan ümidi puca çıxdığına görə İrəvan

Ermənistan dövləti tarixi Azərbaycan torpaqlarında necə yaradıldı...

Kərim Şükürov: "Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımların təşkilatçılığını və yerli türklərin torpaqlarını işgal edərək burada erməni dövləti yaradılmasını da daşnaklar həyata keçirdilər"

riyası Osmanlı və Qacarlar ilə sarhəddə özüne etibarlı dayaq yaratmaq isteyirdi.

Beləliklə, ermənilər Erməni vilayeti kimi siyasi status aldılar. Vilayət idarəsində temsil olunan Astarakeski bundan istifade edərək müsəlmanların sixisdirilməsi ilə ermənilərin mövqeyini daha da möhkəmləndirməye çalışırdı. Bununla, eyni zamanda, vilayətin erməniləndirilməsi istiqamətində də işlər genişləndirildi. Ermənilərin kültəvi şekilde işgal edilmiş Azərbaycan ərazilərinə köçürülməsi "Türkməncəy" və "Ədirne" müqavilələrində rəsmiləndirilsə də, onların bundan məhərətə istifade etməsi xüsusü qeyd edilməlidir. Bu şərtlər daxilində İran və Osmanlı dövlətindən köçürülmüş

130 minden çox erməni keçmiş İrəvan, Qarabağ, Naxçıvan və digər xanlıqların ərazisində yerləşirdi. Ermənilər "siyasi status"la birlikdə, demografik yüksəlsə də, dəfələndən sonra Osmanlı imperiyasından qısa alımaq üçün məqam gözləyirdi.

"Belə bir fürsət 1877-ci ildə yetişdi. Rusiya Osmanlı imperiyası ilə 1877-1878-ci illər müharibəsində qələbə qazandı. San-Stefano (19 fevral - 3 mart 1878-ci il) barışı, sonra isə Berlinde sülh müqaviləsi (1-13 iyun 1878-ci il) bağlandı. Bu müqavilə ilə "erməni məsəlesi" adlanan siyaset beynəlxalq gündəmə daxil oldu. Bu, mahiyyət etibarilə, böyük dövlətlərin Osmanlı imperiyasının daxili işlərinə qarşımasına əsaslanırdı. Rusiya bunulla həm Osmanlı imperiyasını zəiflətmək, həm də Rusiya ermənilərinin diqqətini imperiyadan qonşu dövlətə keçirmək isteyirdi.

Ermənilər də "erməni məsəlesi"ndən maksimum yaranmağa çalışırlardı. Onun əsas istiqamətini Rusiya və Osmanlı ermənilərinin siyasi fealiyyətinin ilk dəfə olaraq vahid istiqamətde birləşməsinin baş vermesi təşkil edirdi. Əsas hədəf isə Osmanlı imperiyası idi. Bunun üçün ermənilər siyasi cəhətdən təşkilatlanmağa başlıdlar. 1887-ci ildə erməni siyasi məsələlərdəki problemlərə baxmayaq, kilsənin mənafəyinə qarşı yönələn hər hansı bir addımı qəti müqavimətə qarşılardılar. Bu özünü 1903-cü ildə göstərdi". İrəvanın erməni siyasi mərkəzine qeyrilməsi siyaseti ve onun ifası haqqında da danişan K.Şükürov bildirdi ki, ilk vaxtları İrəvan vilayətinin, sonra isə bütövlükde, Erməni vilayətinin siyasi mərkəzi kimi İrəvan şəhəri müyyəyen edildi. Ehsan xanın siyaseti neticəsində Naxçıvanda yerli hakimiyətin möhkəmlənməsi ilə ermənilərin burada fealiyyətinin aradan qaldırılması onların İrəvan etrafında siyasi intriqasını daha da gücləndirdi. "Çar hökuməti də İrəvanın Rusiya işgalinə qarşı kəskin müqavimətini, onun

strateji əhəmiyyətini və ermənilərin işgal prosesindəki rolunu nəzərə alaraq onların vəziyyətini möhkəmləndirməye çalışdı. Bütün bunlara baxmayaq, Erməni vilayətində olduğu kim, İrəvan şəhərində də ermənilərlə onlara ayrılmış siyasi yerinə yetirə biləndilər. Ermənilər daha çox gelir elədə etmək məqsədile işğaldan sonra iqtisadi həyatı canlanan Tiflis, Gence, Şamaxı, Bakı və digər şəhərlərə meyl edirdilər. İrəvanın vilayətin leğvindən sonra qəza şəhərinə (1840-1849), sonra isə qubemiya şəhərinə əsaslıdır. Nəticədə hökumət geri çəkilməyə macbur oldu. Bu hadisələr Rusyanın tərkibindəki Azərbaycan torpaqlarında dövlət yaratmaq sahəsində imperiyaya keçən təşəbbüsleri ermənilərin yenidən öz əllərinə almasına də takən verdi.

Ermənilər Azərbaycanın Qarabağ bölgəsində dövlət yaratmaqla itirdikləri ümidilarını geri qaytarmaq və siyasi mərkəmli tarixçi-alim qeyd edir ki, Rusiya 1853-1856-ci illər Krim müharibəsində meğlub olduğandan sonra Osmanlı imperiyasından qısa alımaq üçün məqam gözləyirdi. "Belə bir fürsət 1877-ci ildə yetişdi. Rusiya Osmanlı imperiyası ilə 1877-1878-ci illər müharibəsində qələbə qazandı. San-Stefano (19 fevral - 3 mart 1878-ci il) barışı, sonra isə Berlinde sülh müqaviləsi (1-13 iyun 1878-ci il) bağlandı. Bu müqavilə ilə "erməni məsəlesi" adlanan siyaset beynəlxalq gündəmə daxil oldu. Bu, mahiyyət etibarilə, böyük dövlətlərin Osmanlı imperiyasının daxili işlərinə qarşımasına əsaslanırdı. Rusiya bunulla həm Osmanlı imperiyasını zəiflətmək, həm də Rusiya ermənilərinin diqqətini imperiyadan qonşu dövlətə keçirmək isteyirdi.

Ermənilər də "erməni məsəlesi"ndən maksimum yaranmağa çalışırlardı. Onun əsas istiqamətini Rusiya və Osmanlı ermənilərinin siyasi fealiyyətinin ilk dəfə olaraq vahid istiqamətde birləşməsinin baş vermesi təşkil edirdi. Əsas hədəf isə Osmanlı imperiyası idi. Bunun üçün ermənilər siyasi cəhətdən təşkilatlanmağa başlıdlar. 1887-ci ildə erməni siyasi məsələlərdəki problemlərə baxmayaq, kilsənin mənafəyinə qarşı yönələn hər hansı bir addımı qəti müqavimətə qarşılardılar. Bu özünü 1903-cü ildə göstərdi". İrəvanın erməni siyasi mərkəzine qeyrilməsi siyaseti ve onun ifası haqqında da danişan K.Şükürov bildirdi ki, ilk vaxtları İrəvan vilayətinin, sonra isə bütövlükde, Erməni vilayətinin siyasi mərkəzi kimi İrəvan şəhəri müyyəyen edildi. Ehsan xanın siyaseti neticəsində Naxçıvanda yerli hakimiyətin möhkəmlənməsi ilə ermənilərin burada fealiyyətinin aradan qaldırılması onların İrəvan etrafında siyasi intriqasını daha da gücləndirdi. "Çar hökuməti də İrəvanın Rusiya işgalinə qarşı kəskin müqavimətini, onun

məni dövlətinin tərkibinə Osmanlı torpaqları ilə bərabər, Rusiyanın hakimiyəti altında olan Azərbaycan torpaqları da daxil edildi.

Ermənilərin artan imkanlarından narahat olan çar hakimiyət dairələri onların hüquqlarının məhdudlaşdırılması üçün fəaliyyətə keçidilər. 1903-cü ildə erməni-qırıorian kilsəsinin əməklinin müsədilərə qəbulundan sonra isə qubemiya şəhərinə əsaslıdır. Nəticədə hökumət geri çəkilməyə macbur oldu. Bu hadisələr Rusyanın tərkibindəki Azərbaycan torpaqlarında dövlət yaratmaq sahəsində imperiyaya keçən təşəbbüsleri ermənilərin yenidən öz əllərinə almasına də takən verdi.

Ermənilər Azərbaycanın Qarabağ bölgəsində dövlət yaratmaqla itirdikləri ümidilarını geri qaytarmaq və siyasi mərkəmli tarixçi-alim qeyd edir ki, Rusiya 1853-1856-ci illər Krim müharibəsində meğlub olduğandan sonra Osmanlı imperiyasından qısa alımaq üçün məqam gözləyirdi. "Belə bir fürsət 1877-ci ildə yetişdi. Rusiya Osmanlı imperiyası ilə 1877-1878-ci illər müharibəsində qələbə qazandı. San-Stefano (19 fevral - 3 mart 1878-ci il) barışı, sonra isə Berlinde sülh müqaviləsi (1-13 iyun 1878-ci il) bağlandı. Bu müqavilə ilə "erməni məsəlesi" adlanan siyaset beynəlxalq gündəmə daxil oldu. Bu, mahiyyət etibarilə, böyük dövlətlərin Osmanlı imperiyasının daxili işlərinə qarşımasına əsaslanırdı. Rusiya bunulla həm Osmanlı imperiyasını zəiflətmək, həm də Rusiya ermənilərinin diqqətini imperiyadan qonşu dövlətə keçirmək isteyirdi.

Ermənilər də "erməni məsəlesi"ndən maksimum yaranmağa çalışırlardı. Onun əsas istiqamətini Rusiya və Osmanlı ermənilərinin siyasi fealiyyətinin ilk dəfə olaraq vahid istiqamətde birləşməsinin baş vermesi təşkil edirdi. Əsas hədəf isə Osmanlı imperiyası idi. Bunun üçün ermənilər siyasi cəhətdən təşkilatlanmağa başlıdlar. 1887-ci ildə erməni siyasi məsələlərdəki problemlərə baxmayaq, kilsənin mənafəyinə qarşı yönələn hər hansı bir addımı qəti müqavimətə qarşılardılar. Bu özünü 1903-cü ildə göstərdi". İrəvanın erməni siyasi mərkəzine qeyrilməsi siyaseti ve onun ifası haqqında da danişan K.Şükürov bildirdi ki, ilk vaxtları İrəvan vilayətinin, sonra isə bütövlükde, Erməni vilayətinin siyasi mərkəzi kimi İrəvan şəhəri müyyəyen edildi. Ehsan xanın siyaseti neticəsində Naxçıvanda yerli hakimiyətin möhkəmlənməsi ilə ermənilərin burada fealiyyətinin aradan qaldırılması onların İrəvan etrafında siyasi intriqasını daha da gücləndirdi. "Çar hökuməti də İrəvanın Rusiya işgalinə qarşı kəskin müqavimətini, onun

mış mahiyyətini açıb gösterdi, erməni cəmiyyətinin bütün təbəqələrini və onları təmsil edən aktörələri hərbi-siyasi meydana çıxardı. İlk dəfə bu sərada yeni bir dəste - elinə silah keçən və onu dinc türk-müsəlman əhalisi qarşı yönəldən, serkerdə kimi təqdim olunan hərbi gürub (Andronik, Dro və b.) peydə oldu. Rusiya ordusu tərkibinə daxil olan erməni korpusunun bu hərbi gürubu yerli erməni silahlı qüvvələri ilə birleşib, mühərbi qanunların ziddinə olaraq, Şərqi Anadolunun türk-müsəlman əhalisinin mehəvərini verdi. Erməni-qırıorian kilsəsinin əməklinin müsədilərə qəbulundan sonra isə qubemiya şəhərinə əsaslıdır. Nəticədə hökumət geri çəkilməyə macbur oldu. Bu hadisələr Rusyanın tərkibindəki Azərbaycan torpaqlarında dövlət yaratmaq sahəsində imperiyaya keçən təşəbbüsleri ermənilərin yenidən öz əllərinə almasına də takən verdi.

Ermənilərin artan imkanlarından narahat olan çar hakimiyət dairələri onların hüquqlarının məhdudlaşdırılması üçün fəaliyyətə keçidilər. 1903-cü ildə erməni-qırıorian kilsəsinin əməklinin müsədilərə qəbulundan sonra isə qubemiya şəhərinə əsaslıdır. Nəticədə hökumət geri çəkilməyə macbur oldu. Bu hadisələr Rusyanın tərkibindəki Azərbaycan torpaqlarında dövlət yaratmaq sahəsində imperiyaya keçən təşəbbüsleri ermənilərin yenidən öz əllərinə almasına də takən verdi.

Ermənilərin artan imkanlarından narahat olan çar hakimiyət dairələri onların hüquqlarının məhdudlaşdırılması üçün fəaliyyətə keçidilər. 1903-cü ildə erməni-qırıorian kilsəsinin əməklinin müsədilərə qəbulundan sonra isə qubemiya şəhərinə əsaslıdır. Nəticədə hökumət geri çəkilməyə macbur oldu. Bu hadisələr Rusyanın tərkibindəki Azərbaycan torpaqlarında dövlət yaratmaq sahəsində imperiyaya keçən təşəbbüsleri ermənilərin yenidən öz əllərinə almasına də takən verdi.

İrədə SARIYEVA
Yazı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vəsitələrinin İnkışafına Dövlət Dəstəyi Fonduunun maliyyə dəstəyilə çap olunur.